

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

LIETUVOS
ISTORIJOS
METRAŠTIS
2015 metai

1

LITHUANIAN INSTITUTE OF HISTORY

THE YEAR-BOOK
OF LITHUANIAN
HISTORY

2015

1

Vilnius 2016

LITAUISCHES INSTITUT FÜR GESCHICHTE

JAHRBUCH
FÜR LITAUISCHE
GESCHICHTE

2015

1

Vilnius 2016

Redakcinė kolegija:

Egidijus ALEKSANDRAVIČIUS
Vytauto Didžiojo universitetas

Jan JURKIEWICZ
Adomo Mickevičiaus universitetas Poznanėje

Zigmantas KIAUPA (pirmininkas)
Lietuvos istorijos institutas

Česlovas LAURINAVIČIUS
Lietuvos istorijos institutas

Ingė LUKŠAITĖ
Lietuvos istorijos institutas

Elmantas MEILUS (pirmininko pavaduotojas)
Lietuvos istorijos institutas

Jolita MULEVIČIŪTĖ
Lietuvos kultūros tyrimų institutas

Rimvydas PETRAUSKAS
Vilniaus universitetas

Edmundas RIMŠA
Lietuvos istorijos institutas

Jolita SARCEVIČIENĖ (sekretorė)
Lietuvos istorijos institutas

Vladas SIRUTAVIČIUS
Lietuvos istorijos institutas

Darius STALIŪNAS
Lietuvos istorijos institutas

Saulius SUŽIEDĖLIS
Milersvilio universitetas

Joachim TAUBER
Šiaurės Rytų institutas Liuneburge

Šio žurnalo straipsnių pavadinimai ir santraukos cituojami duomenų bazėse:
Articles appearing in this journal are abstracted and indexed in:
HISTORICAL ABSTRACTS. AMERICA: HISTORY AND LIFE.
EBSCO Publishing

VITALIJA STRAVINSKIENĖ

**KAIMŲ TUŠTĖJIMAS RYTŲ IR PIETRYČIŲ LIETUVOJE
XX A. SEPTINTAJAME–AŠTUNTAJAME DEŠIMTMETYJE:
TARP PROVINCIJOS GYVENVIETĖS, MIESTO IR VILNIAUS**

Įvadas

1944 m. po sovietinės reokupacijos Lietuvoje pradėtos vykdyti radikalios ūkio reformos. Jas lydėjo kolektyvinių ūkių kūrimas, kaimų naikinimas, drastiškas susiklosčiusio gyvenimo būdo keitimas. Šie pokyčiai vertė žmones priimti nelengvus sprendimus, vienas kurių buvo gyvenamosios vietos keitimas.

SSSR istoriją tyrę Ralphas Clemas, Alanas Blumas, Piotras Eberhardtas, Matvejus Polynovas, Leonidas Rybakovskis, V. Kotovas, Valerijus Tiškovas išvelgė tiesiogines ekonominių ir etninių-demografinių procesų sąsajas¹. Jų teigimu, sparčiai industrializacijai ir urbanizacijai reikėjo nemažų demografinių resursų. Regionai, kuriuose buvo sparčiai plėtojama pramonė, išsiskyrė demografiniu „sprogimu“ ir migrantų gausa². Iš tikrųjų darbininkų surinkimo kvotų kiekvienai sovietinei respublikai sistema garantavo

¹ R. S. Clem, *Ethnic factor in Contemporary Soviet Society, Understanding Soviet Society*, Boston, 1988, p. 3–29; A. Blum, *Did the Soviet Empire Ever Exist? A Demographical Answer, The Fall of the Soviet Empire*, New York, 1997, p. 195–213; P. Eberhardt, *Ethnic groups and population changes in twentieth-century Central- Eastern Europe: history, data, and analysis*, Armonk, 2003; М. Полюнов, *Исторические предпосылки перестройки в СССР. Вторая половина 1940 – первая половина 1980-х гг.*, Санкт-Петербург, 2010; Л. Рыбаковский, *Миграция населения. Три стадии миграционного процесса*, Москва, 2001; В. Котов, *Народы союзных республик СССР. Этнодемографические процессы*, Москва, 2001; В. Тишков, *Национальности и национализм в постсоветском пространстве (исторический аспект), Этничность и власть в полиэтничных государствах*, Москва, 1994, с. 9–34.

² R. S. Clem, *min. veik.*, p. 12–13; A. Blum, *min. veik.*, p. 210–211; P. Eberhardt, *min. veik.*, p. 58; М. Полюнов, *min. veik.*, p. 221–223; Л. Рыбаковский, *min. veik.*, p. 67–68; В. Котов, *min. veik.*, p. 76–83; В. Тишков, *min. veik.*, p. 27–28.

įvairių etninių grupių atstovų migraciją į pramoninius rajonus. Įgalaikėje perspektyvoje šių procesų rezultatas buvo radikalūs tų regionų etninės sudėties pokyčiai, tarpetninių konfliktų proveržiai.

Kai kurie tyrinėtojai³ atkreipė dėmesį į tai, kad sovietinė valdžia tam tikrais visuomenės kontrolės mechanizmais (pvz., pasportizacija, privaloma gyventojų registracija ir kt.) ribojo gyventojų mobilumą arba, siekdama konkrečių tikslų, kaip tik skatino gyventojų migraciją. Anot Natalijos Volodinos, SSSR industrializacijos, kolektyvizacijos procesai XX a. ketvirtajame dešimtmetyje nulėmė būtinybę kontroliuoti migracinius procesus⁴. Tokios tendencijos reiškėsi ir po Lietuvos reokupacijos. Reikia pastebėti, kad Lietuvoje gyventojų kontrolę užtikrinusi sovietinių pasų sistema buvo diegiama 1944 m., labiausiai, matyt, tai buvo susiję su sovietinio saugumo tikslu kuo greičiau sunaikinti antisovietinį lietuvių pagrindį.

Lietuvos tyrinėtojai daugiausia gilinasi į lokalaus (Lietuvos) lygmens problematiką. Liudas Truska, Vytautas Tininis, Jonas Mardosa, Stasys Vaitiekūnas, Algirdas Stanaitis, Elena Stankūnienė, E. Čiuplytė⁵ atkreipė dėmesį į tai, kad sovietinio žemės ūkio modelio diegimas ir sparti pramonės plėtra skatino kaimiškų vietovių depopuliaciją, nes jų gyventojai, vengdami kolūkių, bijodami sovietinių represijų, stengėsi rasti saugesnį prieglobstį mieste. Anot istoriko L. Truskos, Lietuvos žemės ūkio kolektyvizacija XX a. penktojo dešimtmečio pabaigoje sukėlė masinį kaimo gyventojų bėgimą į miestus. Šio proceso rezultatai buvo stulbinantys: 1948–1963 m. žemdirbių sumažėjo nuo 1,7 iki 1 mln.⁶ Vėlesniais metais kaimų tuštėjimą spartino intensyvus vienkiemių naikinimas ir kolūkinių gyvenviečių kūrimas⁷. Nors kai kurie minėti autoriai pastebėjo Rytų ir Pietryčių Lietuvos etninį-demografinį specifiškumą, tačiau sovietinės valdžios žemės ūkio pertvarkos pasekmių

³ В. Попов, Паспортная система советского крепостничества, prieiga per <http://magazines.russ.ru/novyi_mi/1996/6/popov.html> [žiūrėta 2015 03 20]; К. Любарский, Паспортная система и система прописки в России, prieiga per <<http://www.hrighs.ru/text/b2/Chapter5.htm>> [žiūrėta 2015 02 25]; Н. Володина, Становление демографической политики в советском государстве, Фундаментальные исследования, 2014, № 3, с. 866–869, prieiga per <<http://cyberleninka.ru/article/n/stanovlenie-demograficheskoy-politiki-v-sovetskom-gosudarstve>> [žiūrėta 2015 03 28].

⁴ Н. Володина, min. veik., p. 867.

⁵ L. Truska, *Lietuva 1938–1953 metais*, Kaunas, 1995; Kokie atėjome į Sąjūdį: Lietuvos visuomenė 6–9-ųjų dešimtmečiais, *Sąjūdis Lietuvos periferijoje (1988–1993 m.)*, Vilnius, 2009, p. 11–39; V. Tininis, Demografiniai ir migraciniai procesai, *Lietuva 1940–1990: okupuotos Lietuvos istorija*, Vilnius, 2005, p. 514–516; J. Mardosa, Lietuvos gyvenvietės ir kaimai 1976–2006 m.: demografinis tyrimas, *Istorija*, t. 72, 2008, p. 62–70; E. Stankūnienė, A. Stanaitis, Lietuvos kaimo gyventojų teritoriniai migracijos ypatumai (1970–1993 m.), *Geografija*, t. 31, 1995, p. 85–92; A. Stanaitis, E. Stankūnienė, E. Čiuplytė, Kaimo gyvenviečių ir gyventojų dinamika Vilniaus rajone 1959–1979 m., ten pat, t. 30, 1984, p. 101–117.

⁶ L. Truska, min. veik., p. 166.

⁷ J. Vėlyvis, *Vienkiemiai Lietuvoje 1945–1989 metais*, Vilnius, 2000; V. Rupas, S. Vaitiekūnas, *Lietuvos kaimo gyventojai ir gyvenvietės*, Vilnius, 1980.

regiono gyventojams ir jų mobilumui netyrė. Todėl rengiant straipsnį daugiausia remtasi archyvine medžiaga. Tyrimui vertingi dokumentai saugomi Lietuvos centriniame valstybės (LCVA) ir Vilniaus apskrities (VAA) archyvuose. LSSR Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo, LSSR ministrų tarybos, LSSR centrinės statistikos valdybos ir jos skyrių Rytų ir Pietryčių Lietuvoje fondų dokumentai padėjo atskleisti migracinius srautus, ūkio reformų poveikį gyventojų mobilumui, jo kryptims, nustatyti statistinę migracijos išraišką ir kt.

Archyvinę medžiagą papildė 1970 ir 1979 m. gyventojų surašymo rinkiniai, tuometinio administracinio teritorinio suskirstymo duomenys⁸. Remiantis jais buvo siekiama nustatyti migracijų ir Rytų bei Pietryčių Lietuvos gyvenamųjų vietovių tinklo pokyčių sąsajas.

Lyginamuoju aspektu buvo panaudoti Lilitos Vanagos, I. Apines darbai, kuriuose analizuota migracijos įtaka Latvijai ir jos lokalioms bendruomenėms⁹. Autorės teigė, kad stambių žemės ūkio gamybos centrų ir pramonės objektų kūrimas, kurį lydėjo intensyvi imigracija, turėjo neigiamų pasekmių tiek bendrajai šalies etninei demografinėi padėčiai, tiek ir lokalioms bendruomenėms: vietiniai gyventojai sparčiai „tirpo“ tarp vis naujų atvykėlių¹⁰.

Gyventojų prisiminimai¹¹ apie gyvenimą kaimo vietovėse, gyvenamosios vietos keitimą padėjo atskleisti jų migracinę patirtį, suprasti, kokius nelengvus sprendimus jiems teko priimti.

Straipsnyje nagrinėjamas XX a. septintasis–aštuntasis dešimtmečiai, kai radikali Lietuvos žemės ūkio reformos (vienkiemių naikinimas, masinė melioracija, kaimo urbanizacija) išprovokavo intensyvius migracinius procesus, kurie neaplenkė Rytų ir Pietryčių Lietuvos. Labiausiai siekiama atskleisti kaimo vietovių gyventojų migracinę patirtį.

Straipsnyje siekiama išnagrinėti: 1) kaip Rytų ir Pietryčių Lietuvoje vykdytas vienkiemių sistemos naikinimas veikė demografinę padėtį; 2) kur kaimo gyventojai daugiausia migravo: į didesnes aplinkines vietoves ar į didelius miestus; 3) kokios buvo migracijų pasekmės Rytų ir Pietryčių Lietuvai.

⁸ *Итоги всесоюзной переписи населения Литовской ССР 1979 года*, Вильнюс, т. 1, 1980; *Итоги всесоюзной переписи населения Литовской ССР 1970 года*, Вильнюс, 1975; *Lietuvos TSR administracinio-teritorinio suskirstymo žinynas*, d. 1, Vilnius, 1974; *Lietuvos TSR administracinis-teritorinis suskirstymas*, Vilnius, 1959.

⁹ J. V a n a g a, *Миграция и локальное общество в XX веке (по материалам полевых исследований в малых сельских обществах Латвии, Руты Europaos kultūra migracijos kontekste*, Vilnius, 2007, p. 285–303; И. А п и н е, *Особенности этнических конфликтов в Латвии, Этничность и власть в полиэтнических государствах*, с. 257–274.

¹⁰ J. V a n a g a, *min. veik.*, p. 293; И. А п и н е, *min. veik.*, p. 262.

¹¹ V. R a z u k a s, *Skambėkite, Vilniaus varpai*, Vilnius, 2014; *Polskie uczenie. Wspomnienia Antoniego Jankowskiego*, Wilno, 2010; *Mockėnai. Kaimo žmonių gyvenimai ir likimai*, Utena, 2006; H. Z i e m s k i, *Sowiecka reforma agrarna: organizowanie kolchozów na Wileńszczyźnie, prieiga per <<http://www.tygodnik.lt/200904/bliska3.html>> [žiūrėta 2015 02 18]*.

Rytų ir Pietryčių Lietuva ir jos gyventojai XX a. septintajame–aštuntajame dešimtmečiais

XX a. septintojo dešimtmečio pradžioje regione prasidėjo stabilusis demografinis etapas. 1959 m. baigėsi migracija iš LSSR į Lenkiją. Jos epicentras buvo Rytų ir Pietryčių Lietuva, iš kurios išvyko kelios dešimtys tūkstančių asmenų, daugiausia lenkų. Nagrinėjamu laikotarpiu vyko dar viena migracija – iš Lietuvos į Vakarus (žydų emigracija į Izraelį), tačiau ji neprilygo migracijai į Lenkiją nei teritorine apimtimi, nei kiekybine išraiška. Tyrėjo Lino Tatarūno duomenimis, 1967–1980 m. į Lietuvą atvyko ir iš jos į Vakarus išvyko apie 10 tūkst. žydų iš kitų sąjunginių respublikų¹².

Regiono demografinė raida XX a. septintajame–aštuntajame dešimtmetyje atsispindi pirmojoje lentelėje.

1 lentelė. Gyventojų skaičius Rytų ir Pietryčių Lietuvoje 1963–1979 m.

Rajono pavadinimas	1963 m.	1965 m.	1967m.	1969 m.	1972 m.	1974 m.	1976 m.	1979 m.
Eišiškių (Šalčininkų)	45,3	45,7	45,9	46,1	43,4	43,3	44,1	43,2
Švenčionių	40,3	40,5	41,1	39,9	39,9	39,7	39,5	38,1
Trakų	62,6	64,1	66,8	69,2	72,3	71,6	71,9	72,8
Vilniaus	93,9	93,8	98,3	85,0	93,3	93,1	92,7	92,3
Iš viso	242,1	244,1	252,1	240,2	248,9	247,7	248,2	246,4

Lentelė sudaryta remiantis natūraliais gyventojų judėjimo LSSR 1963–1976 m. rezultatais, *LCVA*, f. R-363, ap. 1, b. 6917, l. 26–32; b. 8323, l. 87–91; b. 9698, l. 15–20; b. 11122, l. 24–31; b. 13679, l. 10–15; b. 15437, l. 143; b. 17091, l. 7–12; Rašteliai apie Vilniaus rajono gyventojų pagal lytį ir amžių apskaitos rezultatus 1970 01 01, ten pat, b. 11120, l. 19; *Итоги всеобщей переписи населения Литовской ССР 1979 года*, Вильнюс, т. 1, 1980, с. 229, 233.

Lentelės duomenys rodo, kad per 15 metų regione gyventojų skaičius pakito nežymiai. Jis kiek sumažėjo Eišiškių (Šalčininkų) ir Švenčionių rajonuose, Trakų rajone vyko atvirkštinis procesas – gyventojų daugėjo. Ryškesnį Vilniaus rajono gyventojų skaičiaus

¹²L. Tatarūnas, Kova su sionizmu ir žydų emigracijos ribojimas sovietinėje Lietuvoje, prieiga per <<http://sovietcase.eu/lt/wp-content/uploads/2012/02/L.-Tatar%C5%ABnas-Kova-su-sionizmu-ir-%C5%BEyd%C5%B3-emigracijos-ribojimas-sovietin%C4%97je-Lietuvoje.pdf>> [žiūrėta 2015 04 10].

pokytį lėmė administraciniai teritoriniai pertvarkymai, kai 1969 m. dalis rajono teritorijos buvo prijungta prie miesto ir apie 13 tūkst. asmenų tapo vilniečiais. Tačiau per keletą metų šio pasikeitimo pasekmių beveik neliko, rajono gyventojų skaičius gerokai išaugo (daugiau kaip 8 tūkst.). Kokios buvo minimų keturių rajonų gana stabilios demografinės padėties priežastys? Kaip žinia, LSSR vidinė migracija retino regiono gyventojų gretas. Tačiau atkreiptinas dėmesys, kad Vilniaus ir Trakų rajonuose neigiamas migracijos prieaugis pastebimas tik nuo XX a. aštuntojo dešimtmečio, o Švenčionių ir Eišiškių (Šalčininkų) rajonuose – dešimtmečiu anksčiau. Demografinį stabilumą užtikrino ir migracijos sukeltas neigiamas pasekmes amortizavo natūralus prieaugis, kuris 1963–1979 m. buvo apie 35 tūkst.¹³ Tačiau palaiapsniui natūralaus prieaugio reikšmė mažėjo. 1963 m. Eišiškių, Trakų, Vilniaus ir Švenčionių rajonuose jis siekė 3,3 tūkst. asmenų, o 1979 m. – apie 1,5 tūkst.¹⁴

Dėl skirtingų istorinių ir geografinių sąlygų Lietuvoje susiformavo regioniniai gyvenviečių ypatumai. Vakarų Lietuva pasižymėjo stambesnėmis kaimo gyvenvietėmis, Šiaurės ir Rytų Lietuva – mažesnėmis¹⁵. Tačiau Rytų ir Pietryčių Lietuvą reikėtų skirstyti į dvi dalis. Regionio rytiniame pakraštyje (Švenčionių rajone) vyravo nedideli kaimai, kuriuose gyveno iki 10 ir 11–25 gyventojų (pirmųjų buvo 279, antrųjų – 169)¹⁶. Pietinėje Rytų ir Pietryčių Lietuvos dalyje (Eišiškių rajone) XX a. septintojo dešimtmečio pabaigoje dominavo didesni kaimai: su 51–100 ir 101–200 gyventojų buvo 115 ir 105 kaimai¹⁷. Didelių gyvenviečių buvo nedaug: pietiniame pakraštyje 501–1000 ir 1001–2000 gyventojų turinčių gyvenviečių buvo penkios, rytinėje dalyje – dvi. Per dešimtmetį padėtis iš esmės pakito nedaug: rytinėje dalyje nežymiai pasikeitė mažų kaimų skaičius (iki 10 gyventojų turinčių kaimų buvo 283, 11–25 gyventojų – 147)¹⁸. Didelių gyvenviečių liko tiek pat.

Sparčiau vienkiemiai ėmė nykti XX a. septintojo dešimtmečio antroje pusėje, kai buvo priimtas specialus LSSR ministrų tarybos nutarimas. 1966 m. pradžioje buvo leista individualių namų statybos išlaidas kaimiškose gyvenvietėse įtraukti į melioracijos darbų

¹³ 1963–1979 m. natūralaus prieaugio Šalčininkų, Švenčionių, Trakų ir Vilniaus rajonuose duomenys, *LCVA*, f. R-363, ap. 1, b. 6917, 7679, 8323, 9027, 9698, 10389, 11122, 11992a, 12831, 13682, 14614, 15437, 16240, 17091, 17834, 18612, 19326.

¹⁴ 1963, 1979 m. natūralaus prieaugio Šalčininkų, Švenčionių, Trakų ir Vilniaus rajonuose duomenys, ten pat, b. 6917, l. 26–32; b. 19326, l. 2–8.

¹⁵ E. Kriaučiūnas, V. Daumantas, Rečiausiai gyvenamų Lietuvos teritorijų gyvenviečių tinklo ypatumai, prieiga per <http://www.gamtostyrimai.lt/uploads/publications/docs/11693_c6db9542b360950afa217e6df2a3e197.pdf> [žiūrėta 2015 02 01].

¹⁶ 1970 m. gyventojų surašymo Švenčionių rajone atlikimo organizacinio plano paaiškinamasis raštelis, *VAA*, f. 377, ap. 1, b. 422, l. 22.

¹⁷ Eišiškių rajono valstybinės statistikos inspektorius A. Litvinovo paaiškinamasis raštelis. Be datos, turėtų būti 1969 m., ten pat, f. 1125, ap. 1, b. 156, l. 50.

¹⁸ 1978 06 12 gyventojų surašymo Švenčionių rajone atlikimo organizacinio plano paaiškinamasis raštelis, ten pat, f. 377, b. 757, l. 149.

sąmata, už nukeldinamus vienkiemius jų savininkams imta mokėti kompensacijas¹⁹. Šis sprendimas gerokai paspartino individualių namų statybą ir vienkiemių likvidavimą. 1967–1975 m. Lietuvoje vienkiemių skaičius sumažėjo 44,2 tūkst.²⁰

Įvairiuose rajonuose vienkiemiai buvo nukeliami nevienodais tempais. Daugiausia vienkiemių 1967–1979 m. buvo nukelta Vilkaviškio (3284), Raseinių (3088), Kauno (2756) rajonuose²¹. Rytų ir Pietryčių Lietuvoje vienkiemių nukelta mažiau. Vilniaus rajone jų likviduota 1512, Trakų – 957, Švenčionių – 919, Šalčininkų – 834²². Nykstant vienkiemiams kito gyventojų skaičius, vyko kaimiškų vietovių depopuliacija. Pavyzdžiui, 1972–1973 m. Trakų rajone neliko 104 vienkiemių, kurių dalis buvusių gyventojų išvyko į miestus²³. 1971–1979 m. Švenčionių, Eišiškių (Šalčininkų), Trakų ir Vilniaus rajonuose kaimo gyventojų skaičius sumažėjo 15,4 tūkst. (nuo 189,4 tūkst. iki 174,0 tūkst.)²⁴. Kaip pažymėjo vienas iš Švenčionių rajono statistikos skyriaus vadovų S. Žemaitis, miesto gyventojų skaičius išaugo kaimo gyventojams persikėlus gyventi į miestus²⁵. 2 lentelėje atsipindi Rytų ir Pietryčių Lietuvos gyvenviečių skaičiaus kaita.

2 lentelė. 1959–1979 m. gyvenviečių skaičiaus pokyčiai Rytų ir Pietryčių Lietuvoje

Rajono pavadinimas	Gyvenviečių skaičius						
	1959 m. iš viso kaimiškų vietovių	Iš jų vnk.		1976 m.* iš viso vietovių	Iš jų vnk.	1979 m. iš viso kaimiškų vietovių	Iš jų vnk.
Eišiškių	195	1**					
Nemenčinės	980	530					

¹⁹ LSSR centrinės statistikos valdybos viršininko K. Lengvino analizė apie kultūrinius-buitinius pasikeitimus kaimo vietovėse, *LCVA*, f. R-363, ap. 1, b. 17833, l. 34.

²⁰ *Vienkiemių perkėlimas į gyvenvietes ir individualių bei kooperatinių gyvenamųjų namų statyba Lietuvoje* TSR, Vilnius, 1976, p. 12; *Vienkiemių perkėlimas į gyvenvietes ir individualių bei kooperatinių gyvenamųjų namų statyba Lietuvos TSR 1966–1970 m. m.*, Vilnius, 1971, p. nenumeruoti.

²¹ V. R u p a s, S. V a i t i e k ū n a s, min. veik., p. 150–151.

²² Ten pat.

²³ Trakų rajono valstybinės statistikos inspektorės J. Česonienės 1974 02 18 raštas LSSR statistikos valdybos Kultūros, sveikatos apsaugos ir gyventojų statistikos skyriui, *VAA*, f. 580, ap. 1, b. 400, l. 6.

²⁴ 1971 ir 1979 m. natūralaus gyventojų judėjimo LSSR rezultatai, *LCVA*, f. R-363, ap. 1, b. 12831, l. 23; b. 19326, l. 3–7.

²⁵ Informacija apie Švenčionių rajono gyventojų skaičių pagal 1979 m. visasąjunginio gyventojų surašymo duomenis, *VAA*, f. 337, b. 757, l. 150.

Rajono pavadinimas	Gyvenviečių skaičius						
	1959 m. iš viso kaimiškų vietovių	Iš jų vnk.		1976 m.* iš viso vietovių	Iš jų vnk.	1979 m. iš viso kaimiškų vietovių	Iš jų vnk.
Šalčininkų	361	31**		460	79	480****	72
Švenčionių	680	229		715	270	669	197
Trakų	358	1		674	63	666****/****	46
Vievio	390	19					
Vilniaus	795	47		1276	290	1160****/****	155
Iš viso	3759	858		3125	702	2978	470

* 1962 m. administracinė teritorinė reforma panaikino nedidelius rajonus. Jos metu buvo sujungti Eišiškių ir Šalčininkų, Vievio ir Trakų rajonai. Švenčionėlių rajonas tapo sudėtine Švenčionių rajono dalimi. Naujosios Vilnios ir Pabradės rajonai buvo panaikinti dar 1959 m. Pirmasis jų buvo prijungtas prie Vilniaus rajono, antrasis – prie Nemenčinės rajono. Šis 1962 m. buvo prijungtas prie Vilniaus rajono. Kai kurios Eišiškių, Pabradės, Švenčionėlių apylinkės buvo prijungtos prie besiribojančių Varėnos, Molėtų ir Ignalinos rajonų.

** pagal kitus duomenis Eišiškių rajone buvo 195 gyvenami punktai, iš kurių 39 vienkiemiai, Šalčininkų rajone atitinkamai 331 ir 156, *Lietuvos TSR administracinis-teritorinis suskirstymas*, Vilnius, 1959, p. 71–78.

*** Vilniaus ir Trakų rajonuose 4 vietovių statusas nežinomas.

**** pagal kitus duomenis Šalčininkų rajone gyvenamųjų punktų buvo 461, Trakų rajone – 683, Vilniaus rajone – 1226, *LCVA*, f. R-363, ap. 1, b. 19328, l. 1–4, 12, 14.

Lentelė sudaryta remiantis *Lietuvos TSR administracinio-teritorinio suskirstymo žinynas*, d. 1, Vilnius, 1974, p. 235–242, 274–282, 297–307, 339–354; LSSR rajonų gyvenamųjų vietovių (punktų) sąrašais 1959 ir 1979 m., *LCVA*, f. R-363, ap. 18, b. 1262, l. 78–84, 121–132, 143–149, 190–196, 210–223; b. 1263, l. 42–45, 197–212; ap. 1, b. 19330a, l. 209–258; b. 19330d, l. 1–27, 101–145.

Iš lentelės matyti, kad 1959–1979 m. nurodytuose rajonuose palaipsniui mažėjo kaimo gyvenviečių, pirmiausia viensėdžių, skaičius. 1959 m. tuometiniuose Eišiškių, Nemenčinės, Šalčininkų, Švenčionių, Trakų, Vievio ir Vilniaus rajonuose buvo 3759 gyvenamosios vietovės, iš kurių 858 vienkiemiai. Dauguma jų telkėsi Švenčionių (229) ir Nemenčinės (530) rajonuose. 1959 m. buvo apylinkių, kurias sudarė tik viensėdžiai arba kuriose jie vyravo, kaip antai tuometinio Nemenčinės rajono Gačkiškių, Klačiūnų. 1979 m. padėtis buvo gerokai pakitusi: viensėdžių skaičius labai sumažėjęs, padaugėjo apylinkių, kuriose nebuvo nė vieno viensėdžio. Išimtį sudarė Švenčionių rajonas, kuriame dėl gamtinių sąlygų jų naikinimas nebuvo sklandus. XX a. aštuntojo dešimtmečio pabaigoje dauguma viensėdžių telkėsi Pabradės (38), Švenčionėlių (31) ir Švenčionių

(39) apylinkėse²⁶. Po keletą jų buvo belikę Kaltanėnų (2), Cirkliškių (4) apylinkėse visiškai nebuvo likę Adučiškio apylinkėse. Trakų rajonas iš kitų išsiskyrė apylinkių, kuriose visiškai nebuvo vienkiamų, gausa (penkiuose iš 14). Tokiu būdu Rytų ir Pietryčių Lietuvoje nyko viensėdžiai ir kaimai bei formavosi retai apgyvendintos teritorijos. Antai 1972 m. iš gyvenviečių apskaitos duomenų iš 25 tuometinių rajonų buvo išbraukti 727 kaimai ir vienkiamai²⁷. Juose nebuvo nė vieno gyventojų. Švenčionių, Trakų ir Vilniaus rajonuose neliko 115 gyvenamųjų vietovių. Po dešimtmečio (1982 m.) neliko dar 460 viensėdžių ir kaimų²⁸. Retėjant gyvenviečių tinklui tuo pačiu metu stambintos rajonų apylinkės. Pavyzdžiui, 1959 m. Trakų rajone jų buvo 20, o 1979 m. beliko 14²⁹. Analogiški procesai vyko visoje Lietuvoje.

Nors Rytų ir Pietryčių Lietuvoje dėl geografinių sąlygų vienkiamų sistema naikinta lėčiau, tačiau ir čia žmonės buvo verčiami palikti senąsias sodybas. Kaip prisimena Mockėnų kaimo (Utenos raj.) gyventojai: „Į gyvenvietę keltis niekas nenorėjo, nes vienkiamuose gyventi buvo žymiai geriau.“³⁰ Todėl buvo daromas spaudimas arba skatinama. Pavyzdžiui, nesutinkančiam išsikelti iš vienkiamo šeimininkui nebuvo leidžiama išsikasti naujo šulinio, remontuoti sodybos arba atsakoma ją elektrifikuoti. Kai asmuo, neatlaikęs spaudimo, sutikdavo išsikelti, jam buvo teikiama parama. Vienas Šalčininkų rajono gyventojas, persikėlęs iš vienkiamo į Mostiškių kaimą, prisiminė taip: „[Namo – V. S.] statybai buvo duodami kolūkio darbininkai, kurie pastačius virtuvę ir nedidelę krosnį daugiau nepasirodydavo. Kolūkio pirmininkas neleido padėti pastatyti visą namą, nes užteko virtuvės su krosnimi, kad galėčiau čia sėdėti“³¹. Dar vieną vienkiamų nykimo priežastį nurodė Jonas Vėlyvis. Anot jo, „vienkiamus labai padėjo griauti suaugę šeimų vaikai. Tai didžiuma jų, palikę tėvus vienkiamuose ir gyvendami miesto bendrabučiuose skatino kuo greičiau „melioruotis“, gauti pinigus ir vėl kartu su vaikais gyventi jau miesto kooperatiniame bute. Daug vienkiamų virto vaikų automašinomis“³².

²⁶ Švenčionių rajono gyvenamųjų vietovių (punktų) sąrašas 1979 01 17, *LCVA*, f. R-363, ap. 1, b. 19330d, l. 120–145.

²⁷ 1972 09 27 LSSR aukščiausiosios tarybos prezidiumo įsakas, ten pat, f. R-758, ap. 3, b. 579, l. 51–67.

²⁸ LSSR aukščiausiosios tarybos Prezidiumo tautybių skyriaus 1982 03 09 pažyma, ten pat, b. 1309, l. 19.

²⁹ Trakų rajono gyvenamųjų vietovių sąrašai 1959 ir 1979 m., ten pat, f. R-363, ap. 18, b. 1262, l. 143–149; ap. 1, b. 19330d, l. 1–27.

³⁰ *Mockėnai. Kaimo žmonių gyvenimai...*, p. 67.

³¹ H. Ziemski, *Sowiecka reforma agrarna: organizowanie kolchozów na Wileńszczyźnie*, prieiga per <<http://www.tygodnik.lt/200904/bliska3.html>> [žiūrėta 2015 02 18].

³² J. Vėlyvis, *min. veik.*, p. 163–164.

Skynimai, Jašiūnai, Šalčininkai, Vilnius? Gyventojų pasirinkimo alternatyvos

Vienkiemių ir mažų kaimų gyventojams teko rinktis – persikelti į kuriamas didesnes kolūkinės gyvenvietes, išvykti į rajonų centrus ar traukti į didmiesčius. Taigi kokie buvo sprendimai? Išlikę duomenys rodo, kad dalis nykstančių vienkiemių ir kaimų gyventojų traukė į didesnius tų pačių rajonų kaimus ar gyvenvietes, o dalis – į miestus. Augantis atskirų kaimų ar miestelių gyventojų skaičius neabejotinai liudijo buvusių viensėdžių gyventojų pasirinkimą. Štai Šalčininkų rajono Turgelių apylinkės Skynimų kaime 1959 m. gyveno 112 asmenų, o 1979 m. – 292, Kalesninkų apylinkės Kalesninkų kaime atitinkamai 453 ir 604, Pabarės apylinkės Tetėnų kaime – 166 ir 357, Švenčionių rajono Pabradės apylinkės Pavoverės kaime – 160 ir 283³³. Tokių vietovių regione buvo gana daug. Kaip prisiminė buvęs Eišiškių ir Varėnos rajonų administracinės valdžios vadovas Aloyzas Stonkus, gyvenvietės buvo statomos plyname lauke. Taip buvo įkurta Jančiūnų gyvenvietė. Pelkėtoje vietoje buvo iškastas tvenkinys nusauginant plotą, pastatyta kontora, mechaninės dirbtuvės, pirtis, 50 namų kolūkiečiams³⁴.

Dalis buvusių vienkiemių gyventojų įsikūrė miestuose. 1972 m. Joniškio, Lazdijų, Panevėžio, Radviliškio, Tauragės, Šakių, Švenčionių, Utenos rajonuose buvo nugriauta 910 vienkiemių. Apie 17 proc. jų šeiminių išvyko gyventi į miestus³⁵. Švenčionių rajone į miestus išvyko 10 proc. asmenų. Kitais metais iš kaimų į Švenčionių miestą persikėlė 77, į Švenčionėlius – 29, į Pabradę – 27 asmenys³⁶. Panaši padėtis buvo ir kituose rajonuose. Antai Šalčininkų rajono Rimšiškių apylinkės Kudžionių kaimo jaunimas jau XX a. šeštajame dešimtmetyje įsidarbino Šalčininkų remonto kontoroje³⁷. Palaipsniui šis procesas dar labiau suintensyvėjo. 1976, 1978–1979 m. 273 buvę kaimiškių vietovių gyventojai tapo Šalčininkų gyventojais³⁸. Juos čia traukė miestelio statuso pokyčiai (miesto teisių suteikimas), sparti urbanistinė plėtra, kuri garantavo geresnes gyvenimo ir buities sąlygas. Analogiškas procesas vyko Trakų rajone. 1970–1974 m. rajono kaimo gyventojų skaičius sumažėjo nuo 41,4 tūkst. iki 37,8 tūkst. (nuo 59 iki 52 proc.), o

³³ Šalčininkų rajono gyventojų skaičius pagal apylinkes 1959 ir 1979 m., *LCVA*, f. R-363, ap. 18, b. 1263, l. 43, 45; b. 1363, l. 212; a. 1, b. 19330d, l. 107–111, 127–129.

³⁴ A. S t o n k u s, *Tokie mūsų likimai*, Vilnius, 2012, p. 57; A. S t o n k u s, *Sugrįžimai*, Vilnius, 2008, p. 291.

³⁵ LSSR ministrų tarybos reikalų valdybos Melioracijos ir kaimo gyvenviečių statybos skyriaus vedėjo V. Rupo pažyma apie gyventojų migraciją kai kuriuose rajonuose 1972 m., *LCVA*, f. R-363, ap. 1, b. 13680, l. 70.

³⁶ Mechaninio judėjimo rezultatai Švenčionių rajono miestuose 1973 m., *VAA*, f. 337, b. 508, l. 3–5.

³⁷ 1959 m. Rimšiškių apylinkės gyventojų surašymo lapai, *LCVA*, f. R-363, ap. 18, b. 809, l. 551–587.

³⁸ Gyventojų judėjimo Šalčininkų m. 1976, 1978–1979 m. rezultatai, *VAA*, f. 1125, ap. 1, b. 284, l. 19; b. 360, l. 4; *LCVA*, f. R-363, ap. 1, b. 18613, l. 102–104ap.

miesto gyventojų skaičius atvirkščiai – išaugo nuo 28,5 tūkst. iki 34,5 tūkst. (nuo 41 iki 48 proc.)³⁹.

Vilniaus rajono gyvenvietėse, kuriose gyveno 501–1000 gyventojų, žmonių skaičius taip pat gerokai išaugo. 1959 m. tokiose gyvenvietėse gyveno 5,5 proc. rajono kaimo gyventojų, o po 20 metų (1979 m.) jose telkėsi jau 34 proc. visų rajono kaimo gyventojų⁴⁰. Didesnes gyvenvietes „augino“ kaimų ir vienkiamų gyventojai. Vilniaus rajono Bezdonių, Paberžės gyvenviečių atvejai liudija, kad jos išaugo, kai jose įsikūrė aplinkinių kaimų ir vienkiamų gyventojai arba buvo prijungti besiribojantys kaimai ir vienkiemiai. 1959 m. Bezdonyse gyveno 442, Paberžėje – 394 asmenys, o 1979 m. atitinkamai 703 ir 951 gyventojas⁴¹. Panašių atvejų rasime ir kituose Lietuvos regionuose.

Labiausiai gyventojų daugėjo apylinkėse, supusiose rajono miestus, kuriuose telkėsi pramonės įmonės. Pavyzdžiui, Trakų rajono Trakų apylinkėje 1975 m. pradžioje buvo 5,9 tūkst. gyventojų, o 1978 m. pradžioje – 6,3 tūkst., Lentvario atitinkamai 9,3 tūkst. ir 9,6 tūkst., Grigiškių – 6,2 tūkst. ir 7,1 tūkst.⁴² Tuo pat metu augo ir Šalčininkų rajono priemiestinės apylinkės: į jas atvykdavo vis daugiau asmenų⁴³. Panašiai didėjo ir su Vilniaus miestu besiribojusių Vilniaus rajono apylinkių gyventojų skaičius (Buivydiškių, Nemėžio, Juodšilių, Grigaičių). Skaidiškėse kūrėsi rusai, ukrainiečiai ir baltarusiai, kuriuos traukė ten veikusios pramonės įmonės. Gyvenvietė ypač augo XX a. devintajame dešimtmetyje⁴⁴.

Panašiai buvo kaimyninėje Latvijoje, kur nedidelių kaimiškų vietovių gyventojai patraukė dirbti Rygos pramonėje, o jų vietą užėmė atvykėliai iš kitų sąjunginių respublikų, tarp kurių daugiausia buvo rusų⁴⁵.

Tačiau Rytų ir Pietryčių Lietuvos kaimo jaunimas labiau orientavosi ne į darbą kaimo gyvenvietėse, bet ieškojo galimybių išvykti į miestus. Daug sako toks faktas: 1963–1965 m. Vilniaus rajono mokyklas baigė apie 600 absolventų, iš kurių žemės ūkyje dirbti liko tik 5 proc.⁴⁶ Visi kiti išvyko į miestus. Matyt, galima pritarti tyrinėtojo Stasio Vaitie-

³⁹ Trakų rajono valstybinės statistikos inspektorės J. Česonienės 1974 02 18 raštas LSSR statistikos valdybos Kultūros, sveikatos apsaugos ir gyventojų statistikos skyriui, *VAA*, f. 580, ap. 1, b. 400, l. 4.

⁴⁰ A. Stanaitis, E. Stankūnienė, E. Čiuplytė, min. veik., p. 103.

⁴¹ Nemenčinės ir Vilniaus rajonų gyventojų skaičius pagal apylinkes 1959 ir 1979 m., *LCVA*, f. R-363, ap. 18, b. 1263, l. 197–212; ap. 1, b. 19330a, l. 213, 243–245.

⁴² Trakų rajono gyventojų judėjimo 1974–1978 m. suvestinės, *VAA*, f. 580, ap. 1, b. 391, l. 30; b. 423, l. 32; b. 450, l. 33, b. 477, l. 29.

⁴³ Kontroliniai duomenys apie Šalčininkų rajono bendrą gyventojų skaičių 1978 12 01, ten pat, f. 1125, ap. 1, b. 359, l. 35.

⁴⁴ *Szkoły polskie w Republice Litewskiej*, Wilno, 2009, s. 387; LSSR valstybinio statybos reikalų komiteto pirmininko pavaduotojo A. Rasteikos 1983 07 04 raštas LSSR ministrų tarybai, *LCVA*, f. R-754, ap. 4, b. 11408, l. 68.

⁴⁵ Л. В а н а г а, min. veik., p. 294, 297.

⁴⁶ 1965 07 13 Vilniaus rajono III-ojo plenumo protokolas, *Lietuvos ypatingasis archyvas*, f. 3636, ap. 35, b. 4, l. 98.

kūno nuomonei, kad kaimo gyventojų kelias į didžiuosius LSSR miestus ėjo per mažus, visų pirma savo rajono miestus⁴⁷.

Pastebėtina, kad su kaimynine Baltarusija besiribojusių LSSR rajonų padėtis buvo išskirtinė visos respublikos mastu. Mat Baltarusijos kaimų gyventojai noriai kūrėsi Rytų ir Pietryčių Lietuvoje. Kaip prisiminė ilgametis Šalčininkų rajono lenkų mokyklos mokytojas ir direktorius Antonis Jankowskis, „Kai atsirado kolūkiai, į juos priimta daug atvykėlių iš Baltarusijos.“⁴⁸ Archyviniai dokumentai rodo, kad Eišiškės pokariu apgyvendintos iš esmės ne respublikos gyventojais⁴⁹. Atvykėliai iš kaimyninės Baltarusijos nevengė kurtis ir Švenčionių rajone. Viena Bačkininkų kaime įsikūrusi šeima taip paaiškino: „Anksčiau mes gyvenome prie pat sienos, Baltarusijoje. Tarp mūsų žmonių buvo paplitusi nuomonė, kad žmonės Lietuvoje gyvena geriau. Kai kurie susigundydavo ir išvykdavo į Lietuvą. Juk jokių kliūčių tam nebuvo, nebent kur apsigyventi pirmai pradžia. (...) Kai atvykome čia, vyras iš karto gavo neblogą darbą, atlyginimas taip pat buvo geras.“⁵⁰

Atvykėliams iš kitų sovietinių respublikų gana patrauklūs buvo Vilniaus ir Trakų rajonai, kurie buvo patogioje geografinėje erdvėje, juose labiau buvo išplėta pramoninė veikla. Tik 1974–1975 m. Vilniaus rajone įsikūrė apie 500 kaimyninės Baltarusijos gyventojų⁵¹. Tačiau šis procesas prasidėjo gerokai anksčiau. 1949 m. dauguma Vilniaus rajone „Parčevo“ tarybinio ūkio dirbančiųjų buvo atvykėliai iš kitų sovietinių respublikų⁵². Tai savo ruožtu veikė etninę gyventojų struktūrą. Švenčionių rajone 1970–1979 m. didžiausių etninių grupių – lietuvių ir lenkų – skaičius sumažėjo (pirmųjų apie 1,0 tūkst., antrųjų – apie 1,1 tūkst. asmenų), o rusų, baltarusių, ukrainiečių – išaugo (pirmųjų – apie 150, antrųjų – per 400, trečiųjų – apie 300 asmenų)⁵³. Panašūs etniniai pokyčiai vyko Vilniaus, Trakų ir Eišiškių (Šalčininkų) rajonuose, kur išaugo baltarusių ir rusų skaičius.

Kitas intensyvus migracinis srautas iš kaimiškų regiono vietovių kryo į Vilnių. Istoriskai susiklostė, kad jau XIX a. Rytų Lietuvos ar Vakarų Baltarusijos gyventojai traukė į Vilnių. Po Antrojo pasaulinio karo šis srautas tik suintensyvėjo. Ieškodami darbo ar siekdami mokslo į Vilnių traukė visos Lietuvos gyventojai, tačiau iš jų išsiskyrė Rytų ir

⁴⁷ S. Vaitiekūnas, Lietuvos TSR kaimo gyventojų šiuolaikinės migracijos bruožai, *Lietuvos TSR aukštųjų mokyklų mokslo darbai. Geografija ir geologija*, t. XII, 1976, p. 139.

⁴⁸ *Polskie uczenie. Wspomnienia Antoniego Jankowskiego*, Wilno, 2010, s. 186.

⁴⁹ Eišiškių rajono vykdomojo komiteto 1957 09 10 posėdžio sprendimas Nr. 254, *VAA*, f. 514, ap. 1, b. 93, l. 283–284.

⁵⁰ V. R a z u k a s, min. veik., p. 411.

⁵¹ Gyventojų judėjimo Vilniaus rajone 1974–1975 m. rezultatai, *LCVA*, f. R-363, ap. 1, b. 15438, l. 76–77; b. 16241, l. 87–89.

⁵² 1949 10 20 pažyma apie „Parčevo“ tarybinio ūkio patikrinimą, ten pat, f. R-754, ap. 4, b. 1590, l. 109.

⁵³ Informacija apie Švenčionių rajono gyventojų skaičių pagal 1979 m. visasąjunginio gyventojų surašymo duomenis, *VAA*, f. 337, b. 757, l. 152–153.

Pietryčių Lietuvos rajonai. Migracija iš jų į sostinę buvo nepalyginamai masiškesnė. Jos rezultatai atsispindi 3-iojoje lentelėje. Žinant šių rajonų gyventojų etninę sudėtį, galima sakyti, kad sostinės gyventojų gretas daugiausia pildė lenkai, lietuviai, rusai.

3 lentelė. **Mechaninis prieaugis Vilniuje iš Rytų ir Pietryčių Lietuvos rajonų 1971–1979 m.**

Rajono pavadinimas	1971	1972	1973	1974	1975	1976	1977	1978	1979
Šalčininkų (Eišiškių)	612	393*	480	556	547	470	443	538	601
Švenčionių	442	417	388	395	338	217	297	285	262
Trakų	759	759	526	579	590	410	503	428	431
Vilniaus	645	1296	1519	1543	1482	1012	1397	1640	1245
Iš viso	2458	2865	2913	3073	2957	2109	2640	2891	2539

* tik kaimiškų vietovių gyventojai

Lentelė sudaryta remiantis 1971–1979 m. mechaninio prieaugio Vilniaus m. rezultatais, *LCVA*, f. R-363, ap. 1, b. 12832, l. 17–19; b. 13680, l. 48–49; b. 14615, l. 51; b. 15438, l. 58–59; b. 16241, l. 36–38; b. 17092, l. 23–25; b. 17835, l. 38–40; b. 18613, l. 38–39; b. 19327, l. 112–114; *VAA*, f. 1125, ap. 1, b. 210, l. 7.

Kaip rodo lentelės duomenys, XX a. aštuntajame dešimtmetyje Vilniuje kasmet įsikurdavo po 2–3 tūkst. aplinkinių rajonų gyventojų, daugiausia iš kaimiškų vietovių. Tačiau jų lūkesčiai susieti gyvenimą su Vilniumi išryškėjo anksčiau. Štai 1967 m. apie 100 Švenčionių rajono kaimo gyventojų persikėlė į sostinę⁵⁴. Pamažu šis procesas vis labiau intensyvėjo. Nuo Švenčionių rajono neatsiliko ir Trakų rajono gyventojai. 1973 m. kaimus paliko apie 2,1 tūkst. asmenų, iš kurių apie 500 patraukė į Vilnių. Dar dalis rajonų gyventojų, nors nepakeitė gyvenamosios vietos, bet per darbus buvo susiję su sostine⁵⁵. Vėliau kasdien kursuojančių į Vilnių ir atgal aplinkinių rajonų gyventojų skaičius dar išaugo. Kai kurios Vilniaus pramonės įmonės (pvz., Kuro aparatūros gamykla) darbininkus savo transportu veždavo kelis kartus per dieną.

Įdomu pastebėti, kad vieno kaimo gyventojai stengėsi įsidarbinti toje pačioje organizacijoje. Pavyzdžiui, keli Šalčininkų rajono Rimšiškių apylinkės Malakonių kaimo

⁵⁴ 1967 m. Švenčionių rajono mechaninio judėjimo rezultatai, ten pat, ap. 1, b. 343, l. 21.

⁵⁵ Trakų rajono statistikos inspektoriaus Bugajevo paaiškinamasis raštelis prie gyventojų surašymo organizacinio plano [1958 m.], *LCVA*, f. R-363, ap. 18, b. 1252, l. 31.

gyventojai dirbo Vilniaus hidrogeologinėje ekspedicijoje, Kudžionių kaimo – Vilniaus remonto-statybos kontoroje, Tabariškių apylinkės Bajorų kaimo – Vilniaus kelių valdyboje⁵⁶. Tokių atvejų buvo daugiau.

Nors formaliai miesto įmonių vadovybei be kolūkio pirmininko leidimo buvo uždrausta priimti į darbą kaimo gyventojus kolūkiečius, tačiau įmonių vadovai, besirūpinantys gamybinių planų realizavimu, kai kada šių reikalavimų nepaisė. Antra vertus, Rytų ir Pietryčių Lietuvos rajonų kolūkių vadovybė dėl to labai nesiskundė, nes rado kuo pakeisti išvykusius asmenis. Jų vietą iš dalies užėmė atvykėliai iš kitų sovietinių respublikų, daugiausia iš Baltarusijos. Tyrimai rodo, kad ypač daug gyventojų neteko Bresto, Gardino, Vitebsko ir Mogiliavo srityse⁵⁷. Jų gyventojai noriai kėlėsi ir į Lietuvą. Pavyzdžiui, 1975–1976 m. į Šalčininkus iš Baltarusijos atvyko 86, išvyko atitinkamai 21 asmuo⁵⁸. Taigi miestiečiais tapo 65 Baltarusijos gyventojai. Panaši padėtis buvo gretimame Vilniaus rajone, tik atvykėlių buvo daugiau. Mechaninis prieaugis iš Baltarusijos buvo per 400⁵⁹. Iš kaimyninės respublikos daugiausia atvykdavo baltarusių ir lenkų. Jų įsikūrimą Lietuvos kaimo vietovėse lengvino jiems etniškai-kultūriškai artima aplinka (vyravo slavų tautybės gyventojai). Be to, reikia prisiminti, kad Baltarusijos kaimo gyventojai, kitaip, nei Lietuvos kaimų gyventojai, dar ilgai po J. Stalino mirties neturėjo sovietinių asmens tapatybę patvirtinančių dokumentų ir tik išvykdami į miestus ar į kitas respublikas gaudavo pasus⁶⁰. Todėl darbas ir gyvenimas Lietuvoje jiems reikė didesnę asmeninę laisvę ir geresnę socialinę padėtį.

Lenkų tautybės kaimyninės respublikos gyventojus į Lietuvą traukė ir galimybės įgyti išsilavinimą gimtąja kalba arba geresnės karjeros perspektyvos. Antai Šalčininkų vidurinėje mokykloje mokėsi keliolika lenkų tautybės vaikų iš Baltarusijos⁶¹. Kai kurie lenkai įsidarbino Vilniaus krašto mokyklose. Šia perspektyva daugiausia buvo pasinaudota XX a. penktojo dešimtmečio pabaigoje – šeštojo dešimtmečio pradžioje, kai BSSR

⁵⁶ 1959 m. Rimšiškių, Tabariškių apylinkių gyventojų surašymo lapai, ten pat, b. 805, l. 382–506; b. 809, l. 128–470, 551–587.

⁵⁷ Л. Рыбаковский, Трансформация миграционных процессов на постсоветском пространстве, Москва, 2008, prieiga per <<http://rybakovsky.ru/migracia3b.html>> [žiūrėta 2015 02 17].

⁵⁸ Gyventojų judėjimo Šalčininkų m. 1975–1976 m. rezultatai, *LČVA*, f. R-363, b. 16241, l. 81–83ap; b. 17092, l. 83–85.

⁵⁹ Gyventojų judėjimo Vilniaus rajono kaimo vietovėse 1975–1976 m. rezultatai, ten pat, l. 87–89; b. 17092, l. 110–112.

⁶⁰ SSSR ministrų tarybos 1953 m. spalio 21 nutarimas Nr. 2666–1124s, ten pat, f. R-754, ap. 14, b. 68, l. 107; Rusijos tyrėjo Valerijaus Popovo teigimu, tik 1976 m. buvo priimtas SSSR ministrų tarybos nutarimas, nurodęs, kad visi vyresni negu 16 m. asmenys, SSSR piliečiai, turi turėti pasus. Паспортная система советского крепостничества, prieiga per <http://magazines.russ.ru/novyj_mi/1996/6/popov.html> [žiūrėta 2015 03 25].

⁶¹ 1959 m. Šalčininkų m. gyventojų surašymo lapai, *LČVA*, f. R-363, ap. 18, b. 810, l. 315–316.

neliko lenkiškų mokyklų. Dalis buvusių mokytojų įsidarbino Lietuvoje. Tačiau šio proceso pradžią galima įžvelgti pokario metais, kai Rytų ir Pietryčių Lietuvos lenkiškos mokyklos dėl lenkų migracijos į Lenkiją 1944–1947 m. susidūrė su dideliu mokytojų trūkumu. Iš dalies jį kompensavo lenkai mokytojai iš Baltarusijos. Į Vilniaus apskrities Dūkšto vietovę iš Ašmenos rajono persikėlusį Jadwiga Lukowicz taip prisiminė: „Rugpjūtį [1946 m. – V. S.] atvažiavau į Dūkšto mokyklą. Kai ją pamačiau, susidariau labai blogą įspūdį. Ji labiau buvo panaši į lūšną negu į mokyklą, kurioje turėjo lavintis jaunoji karta.“⁶² Tokių mokytojų buvo ir daugiau. Kai kurie padarė neblogą karjerą. Štai, pavyzdžiui, vienas jų tapo Šalčininkų rajono vykdomojo komiteto pirmininko pavaduotoju, o rajoną panaikinus – vienos mokyklos direktoriumi⁶³.

Išvados

XX a. septintajame–aštuntajame dešimtmečiais Rytų ir Pietryčių Lietuvoje išliko gana stabili demografinė padėtis. Tai daugiausia lėmė gana aukštas natūralus prieaugis, kuris kompensavo migracinius nuostolius. Kitas regiono gyventojų papildymo šaltinis buvo migracija iš kitų sąjunginių respublikų, ypač Baltarusijos. Kaimyninės respublikos gyventojus į Rytų ir Pietryčių Lietuvą traukė geresnė ekonominė, socialinė padėtis, didesnė asmeninė laisvė (išvykimas iš Baltarusijos kaimo jiems garantavo sovietinį pasą, kuris užtikrino didesnes mobilumo galimybes). Atvykėliai dažniau apsigyvendavo didesnėse gyvenvietėse. Vilniaus ar Šalčininkų rajonų miesteliuose ir miestuose, kurie buvo nedaug nutolę nuo Baltarusijos, buvo galima sutikti atvykėlių rusų, baltarusių, ukrainiečių, lenkų ir kitų tautų atstovų. Jie dirbo žemės ūkio, pramonės, švietimo ir kitų sričių valstybinėse institucijose.

Migracija iš kitų sovietinių respublikų keitė etninę regiono gyventojų struktūrą: baltarusių, rusų skaičius augo, o regione kiekybiškai dominavusių lenkų palaipsniui mažėjo. Ženkliausi pokyčiai įvyko Švenčionių rajone, kur 1959–1979 m. baltarusių skaičius padidėjo daugiau kaip du kartus, o lenkų sumažėjo penktadaliu.

XX a. aštuntajame dešimtmetyje sovietinei valdžiai pradėjus intensyviai naikinti Lietuvos vienkiemių sistemą, buvę jų gyventojai turėjo pasirinkti: persikelti į didesnes kolūkinės gyvenvietes, rajonų centrus arba į respublikos sostinę Vilnių. Tokios politikos rezultatas buvo gyvenviečių tinklo retėjimas ir mažų kaimiškų vietovių depopuliacija. Standartiškai šio proceso išraiška tilpo viename teiginyje: „Ryšium su Sarių apylinkės teritorijoje praeinančiu melioravimu ir vienkiemių perkėlimu į gyvenvietę, 1981

⁶² *Szkoły polskie...*, s. 254.

⁶³ 1962 m. Šalčininkų rajono vykdomojo komiteto darbuotojų sąrašas, *LCVA*, f. R-754, ap. 5, b. 112, l. 13.

m. nukelta paskutinė Liepiškės kaimo sodyba ir tais metais iš jos išvyko paskutiniai gyventojai.⁶⁴

Kaimų tuštėjimas tiesiogiai veikė regiono miestų bei juos supusių didesnių gyvenviečių plėtrą. Mažėjant vienkiemių ir nedidelių kaimų skaičiui, proporcingai daugėjo didesnių gyvenviečių ir rajonų miestų gyventojų. Jaunesni darbingo amžiaus asmenys stengėsi įsikurti miestuose. Tikintis įveikti adaptacinius sunkumus, išlaikyti socialinius ryšius, kai kurių kaimų gyventojai įsidarbindavo toje pačioje miesto įmonėje ar įstaigoje.

Vilniaus, kaip stipraus ekonominio centro, artumas neabejotinai veikė regiono demografinę padėtį. Visos Lietuvos kontekste pagal migracijos į sostinę intensyvumą išsiskyrė rytinės ir pietrytinės dalies rajonų gyventojai. Tik XX a. aštuntajame dešimtmetyje Vilniuje įsikūrė apie 25 tūkst. Švenčionių, Šalčininkų, Vilniaus ir Trakų rajonų gyventojų. Kelią į sostinę pirmiausia nutiesė jaunimas, paskui kurį vėliau traukė tėvai ir seneliai.

Literatūra

BLUM, A. Did the Soviet Empire Ever Exist? A Demographical Answer, in *The Fall of the Soviet Empire*, New York: Columbia University Press, 1997, p. 195–213.

CLEM, R. S. Ethnic factor in Contemporary Soviet Society, in *Understanding Soviet Society*, Boston: Unwin Hyman, 1988, p. 3–29.

EBERHARDT, P. *Ethnic Groups and Population Changes in Twentieth-century Central- Eastern Europe: History, Data, and Analysis*, Armonk: Sharpe, 2003.

KRIAUCIŪNAS, E.; DAUMANTAS, V. Rečiausiai gyvenamų Lietuvos teritorijų gyvenviečių tinklo ypatumai, prieiga per <http://www.gamtostyrimai.lt/uploads/publications/docs/11693_c6db9542b360950afa217e6df2a3e197.pdf> [žiūrėta 2015 02 01].

Lietuvos TSR administracinio-teritorinio suskirstymo žinynas, d. 1, Vilnius: Mintis, 1974.

Lietuvos TSR administracinis-teritorinis suskirstymas, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1959.

MARDOSA, J. Lietuvos gyvenvietės ir kaimai 1976–2006 m.: demografinis tyrimas, in *Istorija*, t. 72, 2008, p. 62–70.

Mockėnai. Kaimo žmonių gyvenimai ir likimai, Utena: Utenos spaustuvė, 2006.

Polskie uczenie. Wspomnienia Antoniego Jankowskiego, Wilno: Scripta manent, 2010.

RAZUKAS, V. *Skambėkite, Vilniaus varpai*, Vilnius: Mažoji leidykla, 2014.

RUPAS, V., VAITIEKŪNAS, S. *Lietuvos kaimo gyventojai ir gyvenvietės*, Vilnius: Mintis, 1980.

STANAITIS, A.; STANKŪNIENĖ, E.; ČIUPLYTĖ, E. Kaimo gyvenviečių ir gyventojų dinamika Vilniaus rajone 1959–1979 m., in *Geografija*, t. 30, 1984, p. 101–117.

STANKŪNIENĖ, E.; STANAITIS, A. Lietuvos kaimo gyventojų teritoriniai migracijos ypatumai (1970–1993 m.), in *Geografija*, t. 31, 1995, p. 85–92.

Szkoły polskie w Republice Litewskiej, [Wilno], 2009.

⁶⁴ Švenčionių rajono Sarių apylinkės liaudies deputatų tarybos vykdomojo komiteto 1981 12 29 sprendimas, ten pat, f. R-758, ap. 3, b. 1309, l. 170.

TATARŪNAS, L. Kova su sionizmu ir žydų emigracijos ribojimas sovietinėje Lietuvoje, prieiga per <<http://sovietcase.eu/lt/wp-content/uploads/2012/02/L.-Tatar%C5%ABnas-Kova-su-sionizmu-ir-%C5%B3-emigracijos-ribojimas-sovietin%C4%97je-Lietuvoje.pdf>> [žiūrėta 2015 04 10].

TININIS, V. Demografiniai ir migraciniai procesai, in *Lietuva 1940–1990: okupuotos Lietuvos istorija*, Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos centras, 2005, p. 514–516.

TRUSKA, L. *Lietuva 1938–1953 metais*, Kaunas: Šviesa, 1995.

TRUSKA, L. Kokie atėjome į Sąjūdį: Lietuvos visuomenė 6–9-uosiu dešimtmečiais, in *Sąjūdis Lietuvos periferijoje (1988–1993 m.)*, Vilnius: Vilniaus pedagoginio universiteto leidykla, 2009, p. 11–39.

VAITIEKŪNAS, S. Lietuvos TSR kaimo gyventojų šiuolaikinės migracijos bruožai, in *Lietuvos TSR aukštųjų mokyklų mokslo darbai. Geografija ir geologija*, t. XII, 1976, p. 137–151.

VĖLYVIS, J. *Vienkiemiai Lietuvoje 1945–1989 metais*, Vilnius: UAB „Pozicija“, 2000.

ZIEMSKI H., Sowiecka reforma agrarna: organizowanie kolchozów na Wileńszczyźnie, prieiga per <<http://www.tygodnik.lt/200904/bliska3.html>> [žiūrėta 2015 02 18].

АПИНЕ, И. Особенности этнических конфликтов в Латвии, in *Этничность и власть в полиэтнических государствах*, Москва: Наука, 1994, с. 257–274.

ВАНАГА, Л. Миграция и локальное общество в XX веке (по материалам полевых исследований в малых сельских обществах Латвии), in *Rytų Europos kultūra migracijos kontekste*, Vilnius: Versus aureus, 2007, p. 285–303.

ВОЛОДИНА, Н. Становление демографической политики в советском государстве, Фундаментальные исследования, 2014, №. 3, с. 866–869, prieiga per <<http://cyberleninka.ru/article/n/stanovlenie-demograficheskoy-politiki-v-sovetskom-gosudarstve>> [žiūrėta 2015 03 28].

Итоги всесоюзной переписи населения Литовской ССР 1979 года, Вильнюс, т. 1, 1980.

Итоги всесоюзной переписи населения Литовской ССР 1970 года, Вильнюс, 1975.

КОТОВ, В. *Народы союзных республик СССР. Этнодемографические процессы*, Москва, 2001.

ЛЮБАРСКИЙ, К. Паспортная система и система прописки в России, prieiga per <<http://www.hrighs.ru/text/b2/Chapter5.htm>> [žiūrėta 2015 02 25].

ПОЛЫНОВ, М. *Исторические предпосылки перестройки в СССР. Вторая половина 1940 – первая половина 1980-х гг.*, Санкт-Петербург: Алетейя, 2010.

ПОПОВ, В. Паспортная система советского крепостничества, prieiga per <http://magazines.russ.ru/novyj_mi/1996/6/popov.html> [žiūrėta 2015 03 20].

РЫБАКОВСКИЙ, Л. *Миграция населения. Три стадии миграционного процесса*, Москва: Наука, 2001.

ТИШКОВ, В. Национальности и национализм в постсоветском пространстве (исторический аспект), in *Этничность и власть в полиэтнических государствах*, Москва: Наука, 1994, с. 9–34.

DESERTING VILLAGES IN EASTERN AND SOUTH-EASTERN LITHUANIA IN 1960S-70S: BETWEEN A PROVINCIAL SETTLEMENT, BIG TOWN AND VILNIUS

Summary

VITALIJA STRAVINSKIENĖ

On the basis of the archival and historiographical materials the article concerned is looking into the agricultural reform pursued by the Soviet authorities in the 1960s-70s when individual farms and small villages were being eliminated, and the life style maintained for years was changing radically. The changes involved a dramatic migration of people from villages to new places of residence.

The author of the article attempted to answer several key questions: 1) how the destruction of the system of individual farms carried out in Eastern and South-eastern Lithuania affected the demographic situation; 2) the major targets of migration from villages: more populated surrounding locations or big towns; 3) the consequences of the migration in Eastern and South-eastern Lithuania.

The article is summed up with the following conclusions:

The demographic situation in Eastern and South-eastern Lithuania in the period concerned remained fairly stable. Such demographic stability of the region was determined by a quite high natural population growth which compensated for migration loss. Another source supplementing the population was migration from other republics of the Soviet Union, especially from Belarus. Residents of this neighbouring republic were attracted to Eastern and South-eastern Lithuania by a better economic, social status, greater personal freedom (leaving Belarus guaranteed them a Soviet passport, which ensured better opportunities for mobility). The new arrivals would most often choose larger settlements. One could meet Russians, Byelorussians, Ukrainians, Polish and new arrivals of other nationalities in small towns and cities of Vilnius or Šalčininkai districts which were not so far from Belarus. They worked at state institutions of agricultural, industrial, educational and other areas.

Migration from other Soviet Republics was altering the ethnic structure of the regional population: the number of Byelorussians and Russians was increasing, whereas the number of Poles (who previously dominated in terms of quantity) was gradually decreasing. The most substantial changes occurred in Švenčionys district where in 1959–1979 the number of Byelorussians grew from 2 to 5 per cent, the number of Russians increased from 15 to 16 per cent, and the number of Poles decreased from 36 to 30 per cent.¹

When Soviet authorities began actively annihilating the system of individual farms in Lithuania in the 1970s, their former residents had several options: to relocate to more populated settlements organised as collective farms, to regional centres or to Vilnius (the capital of the republic). The outcome of such policy was an increasingly sparse network of settlements, and depopulation of small rural areas. A typical manifestation of this process was captured in one statement: “In relation to the land reclamation

¹ *Итоги всесоюзной переписи населения Литовской ССР 1970 года*, Вильнюс, 1975, с. 300, 304–305; *Итоги всесоюзной переписи населения Литовской ССР 1979 года*, Вильнюс, 1980, т. 1, с. 229, 233; Duomenys apie Vilniaus rajono gyventojų skaičių pagal apylinkes 1970 m., *Vilniaus apskrities archyvas (VAA)*, f. 807, ap. 1, b. 190, l. 6; Duomenys apie gyventojų pasiskirstymą pagal tautybę ir gimtąją kalbą Švenčionių rajone 1979 m., ten pat, f. 337, ap. 1, b. 757, l. nenumuotas.

to be conducted in the territory of Sariai locality and relocation of individual farms to the settlement, the last homestead of Liepiškės village was removed in 1981, and the last residents left the homestead the same year.²²

Deserting villages directly affected expansion of regional towns and surrounding larger settlements. The dwindling number of individual farms and small villages resulted in a proportional population growth in larger settlements and regional towns. Younger individuals of working age tried to settle in towns. Hoping to overcome difficulties in adaptation and to maintain social ties, residents of some villages used to seek employment at the same enterprise in a town.

Close proximity of Vilnius as a strong economic centre was undoubtedly influencing the demographic situation of the region. In the entire context of Lithuania, the residents from districts of Eastern and South-eastern areas could be distinguished in terms of intensity of migration to the capital. Just in the 1970s, approximately 25 thousand residents from Švenčionys, Šalčininkai, Vilnius, and Trakai districts settled in Vilnius. The way to the capital was first paved by the youth who were then followed by parents and grandparents.

Gauta 2015 m. vasario mėn.

Vitalija Stravinskienė – humanitarinių mokslų daktarė, Lietuvos istorijos instituto XX a. istorijos skyriaus mokslo darbuotoja. Mokslinių tyrimų kryptys – etninės Lietuvos lenkų bendruomenės istorija sovietmečiu, Vilniaus miesto XX a. istorijos problematika.

Adresas: Lietuvos istorijos institutas, Kražių g. 5, Vilnius, LT-01108.

El. paštas: stravinskiene@istorija.lt

²²Decision of the Executive Committee of the Council of People's Deputies of Sariai locality of Švenčionys district dated 29 December 1981, *LCVA*, f. R-758, ap. 3, b. 1309, p. 170.